

Winter, Barbara

"Dzieje budownictwa w Polsce według Oskara Sosnowskiego", T. 1, Z. Świechowski, J. Zachwatowicz, Warszawa 1964 : [recenzja]

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 11/3, 269-271

1966

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Dzieje budownictwa w Polsce według Oskara Sosnowskiego. T. 1. W opracowaniu Z. Świechowskiego i J. Zachwatowicza. Państwowe Wydawnictwo Naukowe Warszawa 1964, ss. 218, ilustr. 355

Od dawna odczuwało się brak obszernej i szczegółowej pracy naukowej, poświęconej historii polskiej architektury. Jednotomowy *Zarys dziejów architektury w Polsce* A. Miłobędzkiego (Warszawa 1963), wstęp do albumu *Architektura polska do połowy XIX w.*, J. Zachwatowicza (Warszawa 1956) oraz rozdziały poświęcone architekturze w podręcznikach historii sztuki są zbyt skrótowe, aby wyczerpać temat w stopniu pożądanym.

Tę właśnie lukę ma wypełnić realizowane przez Zakład Architektury Polskiej Politechniki Warszawskiej wielkie 5-tomowe dzieło *Dzieje budownictwa w Polsce według Oskara Sosnowskiego*. Wydany t. 1 obejmuje okres do połowy XIII w.

Wstępne, fundamentalne prace do tego syntetycznego dzieła, mającego ukazać w historycznym rozwoju style i formy budownictwa w Polsce, rozpoczął Sosnowski na wiele lat przed wojną, będąc od 1923 r. kierownikiem Zakładu Architektury Polskiej na Wydziale Architektury Politechniki Warszawskiej. Pracownikami zakładu byli oprócz architektów także historycy sztuki i historycy, co umożliwiało wszechstronność zamierzonego opracowania. Główny nacisk kładł Sosnowski na przygotowanie rysunków: planów, przekrojów, rysunków perspektywicznych, elewacji i detali, które w sposób przejrzysty miały ilustrować rozwój zjawisk architektoniczno-budowlanych. Niestety, tragiczna śmierć prof. Sosnowskiego we wrześniu 1939 r. przerwała rozpoczęte prace. Dopiero teraz, po przeszło 20 latach, zostaną opublikowane rezultaty tych wysiłków, uporządkowane i opatrzone tekstem, którego prof. Sosnowski nie zostawił.

Opracowany przez doc. Świechowskiego i prof. Zachwatowicza tom 1 *Dziejów budownictwa* rozpoczyna się wstępem przedstawiającym w wielkim skrócie rozwój polskiej architektury romańskiej w podziale na 3 okresy (okres pierwszego państwa — do jego upadku w 1038 r.; okres od Kazimierza Odnowiciela do śmierci Krzywoustego w 1138 r.; okres początków rozbitcia dzielnicowego) o różnym charakterze budownictwa i odmiennych źródłach wpływów. Ten obiecujący wstęp nie znalazł odbicia w układzie książki, rezygnującym z kolejnego przedstawiania etapów historycznych w rozwoju budownictwa na korzyść podziału według typów budowli i elementów architektury. Historycznie wyodrębniony jest tylko rozdział ostatni, poświęcony budownictwu cystersów, należącemu w całości do trzeciego okresu.

Taki układ książki jest niezbyt wygodny dla historyka interesującego się poszczególnymi okresami. Czytelnik pragnący np. zdobyć pewną sumę wiadomości na temat budownictwa w okresie pierwszej monarchii przed obróceniem jej w gruzy (jest to niewątpliwie odrębny i zamknięty okres) musi w tym celu przewertować całą książkę i sam stworzyć sobie jakąś syntezę.

Najpoważniejszym brakiem pracy jest jednak rezygnacja z porównań ze współczesnym budownictwem Europy i z omówienia wpływów — również wbrew sugestiom wstępu. Omawianie zaś architektury polskiej w oderwaniu od centralnych ośrodków danego stylu nie daje jej pełnej charakterystyki, pomija bowiem zarówno kwestię jej źródeł, jak i ewentualną specyfikę. Niestety poza rozdziałem o budownictwie cystersów, poruszającym nieco zagadnienia wpływów — na ten temat w książce można znaleźć jedynie sporadyczne, lakoniczne wzmianki.

Niemniej jednak przedstawiony w książce materiał jest tak obszerny i szczegółowy, że wartość jej pozostaje bezsporna. Materiał podzielony jest na cztery zasadnicze rozdziały: *Początki budownictwa na ziemiach polskich*, *Zabytki i programy architektury romańskiej w Polsce*, *Elementy architektury romańskiej*

w Polsce, *Budownictwo cystersów w Polsce*, które dzielą się dalej na wiele podrozdziałów, co daje czytelny obraz zagadnień i form omawianego okresu.

Interesująco przedstawiony jest początek dziejów budownictwa na ziemiach polskich, a przynajmniej znane w tej chwili z odkryć archeologicznych ślady ludzkiej działalności budowlanej przypadającej na okres paleolitu, a ściślej — paleolitu młodszego. Są to ślady obozowisk z ogniskiem pośrodku, które zakładała ludność koczownicza.

Już jednak z połowy III tysiąclecia p.n.e. zachowane są ślady osad (głównie na terenach lessowych), na które składały się ziemianki o kształcie okrągłym, owalnym lub nerkowatym. Natomiast na lesistych terenach północnych spotyka się prostokątne budynki drewniane o słupowej konstrukcji ścian, nakryte dachem. Osady takie otoczone są wałami, rowami lub palisadami o charakterze obronnym. Bardziej rozwinięte budownictwo chat i obwarowań występuje w Biskupinie (650—400 lat p.n.e.), gdzie szczególnie zwraca uwagę bardzo regularny układ osady z powtarzającym się typem budynków o jednakowych wymiarach.

Okres kultury celtyckiej oraz okres rzymski (I—IV w. n.e.) nie przyniosły wyraźnych zmian w budownictwie, które zaczyna się ożywiać w wiekach VI i VIII. Domy mieszkalne są teraz budowane z bali poziomych związanych w narożnikach, a taka konstrukcja wieńcowa lub zrębowa przetrwa przez następne tysiąclecie. Na większą skalę rozwija się także system urządzeń obronnych, początkowo drewniano-ziemnych, później — już w XI w. — częściowo murowanych.

Pierwsze budowle murowane i ich dalszy rozwój przedstawione są w rozdz. 2, z podziałem na typy budowli. Opisane zostały poszczególne zabytki, ich bryła architektoniczna i układ przestrzenny, czas powstania oraz przebudowy, jakim ulegały w ciągu wieków.

Osobno, w rozdz. 3, zostały omówione poszczególne elementy architektury: portale, otwory okienne, przeźrocza, fryzy, system podpór, sklepienia i elementy trwałego wystroju. Jest to bogaty zestaw najbardziej charakterystycznych detali, ułożony w porządku chronologicznym. Główna uwaga zwrócona jest na dekorację detali, poruszane są jednak także sprawy techniki i materiału, który często narzuca formę plastyczną (np. w otworach okiennych, filarach i kolumnach, sklepieniach). Zagadnieniom technicznym poświęcony jest jeden z podrozdziałów, a sporadycznie uwzględniono je przy omawianiu poszczególnych zabytków. Wiadomości tu zawarte nie wnoszą jednak nic nowego w stosunku do znanej już literatury¹.

A więc dowiedzieć się można o materiałach stosowanych w budownictwie, sposobach obróbki ciosów i układania murów oraz o łączących je zaprawach. Trudności transportu stwarzały konieczność budowania z materiału, który był dostępny na danym terenie. Niekiedy tylko dla znaczniejszych budowli sprowadzano, i to w niewielkich ilościach, materiał potrzebny do wykonania dekoracyjnych detali, np. kolumn czy tympanonów. Sposoby obróbki kamienia nie pozwalają na datowanie obiektów, gdyż nie było tu jakiegoś wyraźnego rozwoju, choć na pewno w XII w. zauważyć można bardziej doskonałe formy obróbki kamienia niż w końcu X w. Niekiedy jednak w budowlach sobie współczesnych spotkać można prymitywny układ z grubsza ciosanych głazów obok murów o regularnych i gładko obrabianych ciosach.

Rozdz. 4 charakteryzuje budownictwo cystersów w Polsce w przejrzystym układzie wielu podrozdziałów omawiających poszczególne zagadnienia. Budownictwo to, przypadające na wieki XII i XIII, uważane jest za pierwsze „jaskółki” gotyku.

¹ Por. przede wszystkim: Z. Świechowski, *Architektura na Śląsku do połowy XIII w.* Warszawa 1955; tenże, *Budownictwo romańskie w Polsce. Katalog zabytków.* Wrocław-Warszawa-Kraków 1963; por. również recenzję z tej ostatniej książki w nrze 1—2/1965 „Kwartalnika”, ss. 140—141.

W budowlach cysterskich powtarzają się dwa typy: pierwszy, odpowiadający założeniom francuskim — to bazylika trójnawowa z transeptem i z dwiema lub czterema kaplicami po bokach prosto zamkniętego prezbiterium (Jędrzejów, Sulejów, Wąchock, Koprzywnica). Drugi, z cechami przejętymi z Niemiec — to bazylika o podobnym układzie, z tą różnicą, że na jedno przeszło nawy głównej przypadają po dwa przeszła naw bocznych (Mogiła, Trzebnica). Kościoły cysterskie cechuje prosta, skromna bryła odzwierciedlająca surowość przepisów, według których je budowano.

Zaletą książki jest umieszczenie ilustracji (zajmujących większą część publikacji) w tekście, a nie na końcu; jest to o wiele wygodniejsze, gdy w trakcie czytania widzi się od razu materiał ilustrujący omawiane zjawiska. Niestety, nie zawsze zdjęcia są dobre. Na ogół fotografie detali, jak głowice, kolumny czy bazy, są bez zarzutu, często jednak mało czytelne są fragmenty budowli czy wnętrza. Przy takim układzie ilustracji szkoda, że nie podano ich spisu; a może jeszcze bardziej byłby wskazany indeks omawianych zabytków.

Nie są to jednak usterki istotne. W sumie otrzymaliśmy na pewno pracę imponującą, obejmującą jak dotychczas maksimum wiedzy o polskim budownictwie romańskim, niezastąpioną zarówno dla szkolenia przyszłych kadr historyków sztuki i architektury, jak i dla użytku naukowców prowadzących dalsze studia nad tym tematem. Pozostaje teraz z ciekawością oczekiwać drugiego tomu, poświęconego polskiej architekturze gotyckiej.

Barbara Winter

Silvio A. Bedini, *Early American Scientific Instruments and their Makers*. Museum of History and Technology, Smithsonian Institution, Washington 1964, ss. XII + 184, ilustr. 85, 2 wklejki.

Praca S. A. Bediniego ukazała się pod numerem 231 w publikowanej od 1875 r. serii biuletynów ufundowanego w 1846 r. przez Jamesa Smithona kompleksu muzeów w Waszyngtonie, The Smithsonian Institution; w skład kompleksu wchodzi Muzeum Historii i Techniki, otwarte 16 stycznia 1964 r. W muzeum wymienionym jako wydawca cyklowanego numeru biuletynu S. Bedini jest kuratorem działu mechaniki i inżynierii cywilnej; znajduje się on również w powołanym spośród zespołu historyków tego muzeum Komitecie redakcyjnym najnowszego czasopisma wspomnianej instytucji, "The Smithsonian Journal of History", mającego szczególnie uwzględniać historię sztuki, przemysłu, nauki i techniki, a którego pierwszy numer zapowiedziano na 1966 r. (S. Bedini jest przy tym — od 1963 r. — członkiem Międzynarodowej Komisji Światowego inwentarza zabytkowych przyrządów naukowych¹).

Bardzo obszerny zakres pracy, sugerowany przez tytuł *Amerykańskie zabytkowe przyrządy naukowe i ich twórcy*, zostaje przez autora od razu w przedmowie zwięźle zastrzeżeniem, iż przedkłada on tylko wstępne studium naukowej instrumentalistyki w Stanach Zjednoczonych w pierwszych dwóch wiekach okresu kolonialnego (XVII i XVIII w.) oraz w początkach niepodległości.

Autor zapowiada zarazem opracowanie przyrządów z XIX w. w Ameryce — w przyszłości (s. XII).

Następnie znajdujemy dalsze informacje, które jeszcze dokładniej precyzują zakres pracy i wiążą się z faktem, że S. Bedini należy do tej części członków Międzynarodowej Komisji, która najszerzej rozumie pojęcie zabytkowego przyrządu

¹ Por. sprawozdanie z posiedzenia Międzynarodowej Komisji w 1963 r. w „Kwartalniku“, nr 4/1963, s. 621.